

# Isolation – et fængsel i fængslet

*Af Peter Scharff Smith og Ida Koch*

Flemming Balvig har igennem årene beskæftiget sig med talrige emner inden for kriminologien. Et tema, der har figureret stærkt i Flemmings forskning inden for de senere år, er retsfølelsen og ikke mindst det fascinerende spænd, der er mellem på den ene side den almene, sommetider betegnet den uinformede retsfølelse, og på den anden side den informerede eller konkrete retsfølelse. Når det gælder den første, så har Flemming beskrevet den som »et Danaidernes kar«, der aldrig kan blive fyldt, forstået på den måde, at et generelt ønske om strengere straffe tilsyneladende aldrig kan blive tilfredsstillet, når debatten vel at mærke foregår uden nærmere kendskab til de konkrete omstændigheder og forhold, samt den relevante faglige viden.<sup>1</sup> Netop denne almene retsfølelse stikker ofte hovedet frem i medierne og på den politiske scene, når snakken falder på fængsler og fanger. Når dette sker, sammenlignes fængslerne eksempelvis med hoteller og politikerne kræver hårdere straffe, barskere afsoningsvilkår og vil have flere sendt i fængsel. Det sidste er da også lykkedes, og fangebefolkningen i de danske fængsler og arresthuse er steget anseeligt siden begyndelsen af dette årtusinde, bl.a. som følge af politisk vedtagne strafskærper.

Frihedsstraf i form af »fængsel« er med andre ord et nyttigt slagord og en populær sanktion, når man som politiker skal vise, at man kan sætte »hårdt mod hårdt« og ikke er en »blød« retspolitik. Det skyldes uden tvivl, at fængslet i vores samfund fremstår som det ultimative symbol på ufrihed og som en institution, der kan både straffe og udskille kriminelle

1. Balvig, 2006, s. 51.

fra resten af samfundet, der dermed fremstår mere rent, sundt og ordentligt – i hvert fald på overfladen. I langt de fleste demokratiske lande praktiserer man ikke dødsstraf, og frihedsberøvelse er i den forstand da også en endestation i straffemæssig henseende. Men der eksisterer ikke desto mindre et indgreb, som faktisk er værre end det, vi normalt forbinder med frihedsberøvelse, nemlig isolation, der bedst kan beskrives som en slags »fængsel i fængslet«. Isolation er blevet betegnet som den mest indgribende sanktion, en demokratisk stat har adgang til i fredstid.<sup>2</sup> Denne særligt intensive form for frihedsberøvelse har da også skabt debat og mange gange, på både godt og ondt, aktiveret den retsfølelse, som Flemming Balvig har beskrevet så indgående. Herhjemme skabte brugen af isolation i fængslerne diskussion allerede tilbage i 1800-tallet. Juristen og politikeren Viggo Hørup konstaterede eksempelvis i 1882, at »blandt de pinsler som den straffende skarpsindighed har opfundet i vores dage, er enecellen den grummeste«.<sup>3</sup> Debatten er blusset op flere gange både før og siden og i nyere tid ikke mindst fra 1970'erne og frem, hvor især brugen af isolation under varetægt har været genstand for heftig debat, der har trukket utallige avisoverskrifter og ført til omfattende meningsudvekslinger, beskyldninger, forskning og reformer.

## Isolation i danske fængsler og arresthuse

»Jeg er normalt god til at passe på mig selv og få tiden til at gå på en fornuftig måde. Men i de første 10 dage af isolationen var jeg ved at knække sammen, og der tænkte jeg mange gange, at jeg ikke kunne holde stand.«<sup>4</sup>

At blive placeret i isolation i et fængsel udgør en ekstrem begrænsning i en borgers frihed og livsvilkår, der endvidere udsætter den pågældende for helbredsmæssig fare. Isolationens skadevirkninger er således både veldokumenterede og velbeskrevne i den internationale og danske videnskabelige litteratur. Det er derfor ikke underligt, at brugen af isolation tiltrækker sig opmærksomhed. Isolation er et drastisk indgreb i den enkelte persons liv, der ligger langt ud over de allerede stærke begrænsninger, som almindelig frihedsberøvelse indebærer.

2. Sparks, m.fl., 2006, s. 30.

3. Hørup, i Morgenbladet, 1882 citeret i Koch, 2003, s. 68

4. <http://www.information.dk/510142>

Isolation defineres i den internationale litteratur normalt ved, at fanger tilbringer 22-24 timer af døgnets timer alene på cellen, samt at meningsfyldt social kontakt typisk er reduceret til et minimum.<sup>5</sup> Isolation, som den praktiseres i danske fængsler og arresthuse, lever i reglen op til denne definition og indebærer i psykologisk forstand en meget betydelig reduktion af den normale sansemæssige stimulering, af den oplevelsesmæssige (perceptuelle) stimulering og af de fysiske handlemuligheder. Vigtigst af alt, så resulterer isolationen i social deprivation, dvs. en meget betydelig reduktion af normal meningsfuld mellemmenneskelig kontakt.

Isolation anvendes herhjemme både i forhold til varetægtsarrestanter og i forhold til fængselsafsonere og reguleres enten i retsplejeloven eller i straffuldbyrdelsesloven. Isolation i henhold til førstnævnte kan kun anvendes under varetægt og er begrundet med et ønske om at beskytte politiets efterforskning (hensynet til den såkaldte kollusionsfare). Denne form for isolation går juridisk under betegnelsen »isolationsfængsling«. Isolation i medfør af straffuldbyrdelsesloven kan overordnet betegnes som isolation af fængselsmæssige årsager og dækker over flere forskellige isolationsformer – herunder udelukkelse fra fællesskab af hensyn til orden og sikkerhed, såkaldt frivillig udelukkelse fra fællesskab, samt strafcelle, hvor en indsat idømmes isolation som en disciplinær straf. Derudover kan indsatte under særlige omstændigheder også placeres i såkaldt observationscelle eller sikringscelle. De forskellige former for isolation reguleret af straffuldbyrdelsesloven kan benyttes både i fængsler og arresthuse og dermed både overfor afsonere og varetægtsfængslede.

## Isolationsfængslingens historie i Danmark

I september 1862 ankom 24-årige Niels Pedersen til Vridsløselille forbedringshus, hvor han ligesom alle andre fanger skulle afsone sin straf i isolation, for ikke at blive moralsk fordærvet af sine medindsatte. Pedersen var rask ved ankomsten og arbejdede i starten flittigt i sin celle. Men ifølge fængslets papirer tog kræfterne af, og Pedersen fik et »sygeligt og mat Udseende« og gik ned i vægt. I januar 1864 kaldte Pedersen personalet til sig og forklarede, at han måtte ind til Københavns politi, hvis bøger han

5. Se »The Istanbul statement on the use and effects of solitary confinement«: [http://solitaryconfinement.org/uploads/Istanbul\\_expert\\_statement\\_on\\_sc.pdf](http://solitaryconfinement.org/uploads/Istanbul_expert_statement_on_sc.pdf). og Scharff Smith i Tonry, 2006, pp. 441-528.

mente var i uorden. Man forsøgte at tale ham til rette, men han fortsatte med at tale »forvirret« og blev indlagt på sygestuen. Senere begyndte han med nogle »sære svinerier«, men forblev i fængslet. Da han blev løsladt, vendte han hjem til Præstø, hvor han blev indlagt som sindssyg.<sup>6</sup>

Niels Pedersen var med stor sandsynlighed et af de tidlige ofre for den isolationspraksis, som for alvor slog igennem i det danske fængselsystem midt i 1800-tallet. Inspirationen kom fra to amerikanske fængselsystemer, de såkaldte Pennsylvania- og Auburn-modeller, hvor fangerne afsonede i enrum i enkeltmandsceller. Den helt grundlæggende tanke var, at de kriminelle skulle forbedres via isolation samt bibellæsning og personlig moralsk refleksion. I Auburn-fængslerne tillod man de indsatte at arbejde sammen i dagtimerne, dog under en tavshedsregel, der forbød dem at tale med hinanden. I Pennsylvania-fængsler sad de indsatte på cellen dag og nat kun afbrudt af korte gårdture og måske af gudstjeneste eller skolegang, der normalt også foregik i isolation.<sup>7</sup>

Vridsløselille Statsfængsel fik efter sin åbning store problemer med isolationens skadevirkninger. Selv fængslets inspektør, Frederik Bruun, tog allerede efter få år kraftig afstand fra brugen af isolation og var i 1867 nået til den »fulde overbevisning«, at isolationsstraf i længere tid medførte »betydelige farer for fangens sundhed i psykisk henseende«. <sup>8</sup> Desværre var det allerede på det tidspunkt besluttet, at hele det danske fængselsvæsen skulle reformeres gennemgribende i henhold til det moderne fængselsvæsens isolationsprincip og processen var i fuld gang. Allerede i 1840'erne havde man besluttet, at ikke blot afsonere, men også de vare-tægtsfængslede skulle frihedsberøves i isolation. I de følgende knapt et hundrede år konstruerede eller ombyggede man stort set alle fængsler og arrester efter det panoptiske isolationsprincip, hvilket den dag i dag i høj grad præger Kriminalforsorgens bygningsmasse og dermed også praksis i mange af institutionerne.<sup>9</sup>

6. Scharff Smith, 2003, s. 231 f.

7. Scharff Smith, 2003; Scharff Smith, 2006; Koch 1988; Koch 2003.

8. Scharff Smith, 2003, s. 233.

9. Straffeanstalterne i Viborg og på Christianshavn blev renoveret og indrettet med isolationsceller, mens de øvrige gamle fængsler blev udfaset inden de blev ombygget som isolationsfængsler (anstalten på Møn, i Odense samt Stokhuset i København). Fængslet i Viborg lukkede 1875, og i 1928 var turen kommet til anstalten på Christianshavn. Horsens tugthus åbnede 1853 som isolationsfængsel, dog efter Auburn-modellen og dermed ikke gennemført panoptisk. Vridsløselille åbnede 1859 som panoptisk isolationsfængsel og de to øvrige store fængsler, der blev

Først i 1930'erne gjorde man i Danmark for alvor op med tanken om forbedring via isolation, der ligeledes var særdeles sejlivet i Norge og Sverige. Men mens man gradvist reformerede fængselsregimerne for afsonere og bl.a. indførte åbne fængsler, så fortsatte man med at anvende isolation under varetægt i stor stil. Så sent som sidst i 1970'erne blev mere end 40 % af alle varetægtsfængslede stadig placeret i isolation i Danmark.<sup>10</sup> Først midt i 1970'erne begyndte man for alvor at diskutere den omfattende brug af isolation under varetægt og lige siden har brugen af varetægtsisolation i henhold til retsplejeloven været under stadig og skarp kritik i Danmark. I 1979 dannedes »Isolutionsgruppen« under Dansk Retspolitisk Forening, en tværfaglig gruppe, bestående af forsvarsadvokater, læger, psykiatere, psykologer, fængselspræster og kriminologer.<sup>11</sup> Isolutionsgruppens mål var at afskaffe eller i det mindste nedbringe brugen af isolation under varetægt af humanitære og retssikkerhedsmæssige grunde. Der lå tilstrækkelig især udenlandsk forskning til grund for dette. På dansk grund fandtes på daværende tidspunkt ingen forskning, der specifikt undersøgte følgevirkningerne af isolation, men derimod en lang række vidneudsagn om dette og erfaringer fra fagfolk, der havde kontakt med isolerede og tidligere isolerede – bl.a. læger og forsvarsadvokater. Inspireret bl.a. af Isolutionsgruppens arbejde er der siden produceret dansk forskning om isolationens virkninger og der er tilsvarende tilkommet omfattende studier i udlandet, herunder både i Norge og Sverige.

## Forskning og debat om isolationens helbredsmæssige virkninger

Allerede for over 150 år siden identificerede amerikanske læger isolationens skadevirkninger og årsager. Mens nogle mente, at årsagen til den høje frekvens af sindssygdom i 1800-tallets nye isolationsfængsler skyldtes enten onani eller arvelig »degeneration«, så var der andre, der pegede på den manglende meningsfyldte sociale kontakt som udslagsgivende.

bygget inden Den anden Verdenskrig, Vestre fængsel (1895) og Nyborg (1913) var i høj grad også præget af det panoptiske isolationsprincip. Dertil kom de mange lokale arresthuse, som blev renoveret eller opført i perioden.

10. Scharff Smith, 2005, pp. 4-17.

11. Koch og Petersen, 1988 og Koch m.fl., 2003.

Fængselslægen ved anstalten i New Jersey konstaterede i 1841, at jo mere isolation man anvendte, jo sygere blev de indsatte, hvorimod en kombination af social kontakt og frisk luft med det samme forbedrede helbredet. En anden amerikansk fængselslæge forklarede ganske enkelt, at symptomerne ophørte, når man afbrød isolationen og placerede de indsatte sammen to og to.<sup>12</sup>

Siden 1950'erne er der blevet gennemført et utal af forskningsprojekter, der belyser konsekvenserne af isolation, såvel eksperimentelt (sensorisk og perceptuel deprivationsforskning) som i konkret fængselsmæssig sammenhæng. Formålet med den eksperimentelle deprivationsforskning var at undersøge de psykiske, intellektuelle, somatiske, neurologiske og sociale følger af forskellige grader af eksperimentelt frembragt deprivations. Sideløbende blev der under den kolde krig forsket i isolationens mulige virkninger, som et værktøj i en forhørsproces, der kunne fremtvinge tilståelser. Dette førte bl.a. til, at CIA advokerede for brugen af isolation som effektivt pressionsmiddel i deres dengang hemmelige forhørsmanualer.<sup>13</sup> Der har siden været foretaget undersøgelser af isolationens virkninger på indsatte i fængsler og arresthuse i eksempelvis USA, Canada, Schweiz, Norge, Sverige og Danmark, og samlet set er konklusionen klar: Manglen på psykologisk meningsfyldt social kontakt betyder, at den isolationsfængslede er i fare for at blive skadet på sit helbred.<sup>14</sup>

Samstemmende har både fængselsstudierne og eksperimenterne vist, at sansemæssigt og socialt depriverede menneskers funktionsniveau forandres og forstyrres. Identitetsopfattelsen ændres, og der ses episoder eller længerevarende tilstande med angst, depression, psykoser, koncentrationsproblemer, tankeforstyrrelser, søvnforstyrrelser og følelsesmæssig labilitet. Hallucinationer, angstanfald og »identitetsopløsning« noteredes i eksperimenterne allerede efter få timer, medens symptomerne typisk indtraf noget senere hos fanger i fængsler, f.eks. efter dage eller uger. Årsagen var, at fangerne befandt sig i en situation, hvor deprivation ikke var lige så ekstrem som i de eksperimentelle studier, hvor man bl.a. anvendte lyd- og lystætte rum.

Som sagt startede kritikken i Danmark for alvor i midten af 70'erne. I 1981 skrev psykiateren Finn Jørgensen en ofte citeret artikel ud fra systematiserede iagttagelser fra sin tid som fængselslæge i Vestre Fængsel. Iso-

12. Scharff Smith, 2003.

13. Scharff Smith, 2006a.

14. For en grundig gennemgang heraf se Scharff Smith, 2006.

lation – viste Jørgensen – påvirker den personlige integration og identitetsfølelse, den fysiske, fysiologiske og neurologiske tilstand, de sproglige og perceptuelle færdigheder samt de sociale færdigheder. Han skelnede mellem de akut opståede symptomer, der kunne optræde efter timer og dage, såsom koncentrations- og hukommelsesproblemer, rastløshed, ødelagt tidsfornemmelse, søvnforstyrrelser, fysiske smerter m.v. og symptomer, der ved fortsat isolation kunne blive kroniske, såsom angsttilstande, hallucinationer, apati, depressioner, tale- og forståelsesvanskeligheder, egentlige psykoser, selvskaide og selvmordsadfærd. Jørgensen beskrev tillige sociale følgevirkninger, der typisk først og fremmest kunne iagttages når fangen igen havde mulighed for at færdes i fællesskab i fængslet eller efter løsladelse. Disse kunne være manglende evne og mod til at knytte emotionelle og fysiske kontakter, social fobi og i det hele taget mangel på lyst til at være i andres selskab. Nyere forskning påpeger, at det først og fremmest er den sociale afsondrethed, manglen på meningsfuld kontakt med andre mennesker, der er skadevoldende og i mindre grad den perceptuelle, fysiske og sansemæssige deprivation.<sup>15</sup> Med andre ord kan risiko for skadevirkninger ikke afværges ved at den isolerede f.eks. har adgang til TV, aviser, bøger, kan se ud af vinduet osv. Forskningen viser også klart, at det dels ikke er muligt at forudsige, hvem der rammes, hvor meget og på hvilke af de nævnte funktionsområder og dels, at risikoen for at udvikle lidelser som hovedregel stiger med varigheden af isolation. Det var sådanne forhold, som også forsvarsadvokater kunne iagttage blandt deres isolerede og tidligere isolerede klienter. De anså isolationens skadevirkninger for at indebære et betydeligt angreb på sigtedes muligheder for at forsvare sig, gennemføre afhøringer og afgive sammenhængende forklaringer. Det hævdedes endvidere, at isolationen udgjorde et sådant pres, at det i visse tilfælde med rimelighed kunne frygtes, at sigtede gav falsk tilståelse eller sad »på tilståelse«, i strid med dansk retspleje. At mange isolationsfængslede i den forstand selv følte sig presset til at tilstå, blev senere bekræftet i et forskningsprojekt.<sup>16</sup>

De psykiske, fysisk, sociale og retssikkerhedsmæssige følgevirkninger blev af Isolationsgruppen fremlagt på offentlige høringer, i skrivelser og ved fremmøde for Folketingets Retsudvalg, i skriftlig dokumentation (bøger, artikler i tidsskrifter og medier) igennem mere end tre årtier. Kritikken af isolationsinstituttet blev, især de første 5 år, mødt med stor ned-

15. Scharff Smith, 2006.

16. Wilhjelm, 1987.

ladenhed og afvisning og påstande om uvederhæftighed og skjulte politiske motiver. Den offentlige debat foranlediget af Isolationsgruppen blev kaldt useriøs og følelsesladet, yderliggående og sensationspræget. Fængselslæger og -psykiatere fastslog, at de ikke kunne genkende beskrivelserne af varetægtsforholdene og fangereaktioner som følge af isolationen. Fra politiets side hævdedes det, at man ikke ville være i stand til at efterforske, dersom varetægtsarrestanter ikke blev holdt isoleret. Rigsadvokaten kaldte debatten om isolation for et »medieflip«. <sup>17</sup> Retslægerådet mente ikke at der kunne drages sammenligning mellem deprivationsforskningens resultater og isolation under varetægt. <sup>18</sup> Den manglende seriøsitet, som Isolationsgruppens arbejde blev mødt med, trods videnskabelig dokumentation og international kritik af den danske isolationspraksis (se nedenfor) førte til, at gruppen foreslog, at der blev gennemført en uvildig undersøgelse, hvilket Retslægerådet kort tid efter også selv foreslog. Først efter 10 år tog Strafferetsplejeudvalget initiativ til, at der skulle gennemføres en undersøgelse af »isolationens eventuelle skadevirkninger«, som det hed. <sup>19</sup> Grundundersøgelsen blev publiceret i maj 1994 og en efterundersøgelse fulgte i 1997.

Den grundige undersøgelse bekræftede i al væsentlighed (og ikke overraskende) de udenlandske undersøgelser og kliniske erfaringer. Det konkluderedes således: »Varetægtsfængsling i isolation sammenlignet med ikke isolation indebærer en belastning og risiko for forstyrrelser af det psykiske helbred«. <sup>20</sup> Eksempelvis kan nævnes, at 28 % af de undersøgte isolanter havde middel til svære psykiske eftervirkninger, imod 15 % af de ikke isolerede. Blandt dem, der havde siddet isoleret i mere end to måneder, kunne der stilles en psykiatrisk diagnose på 43 %. Af undersøgelsen fremgår det, at risikoen for psykiske følgevirkninger stiger med længden af isolationstiden, og at følgevirkningerne kan indtræffe efter kort tid. Risikoen for indlæggelse af psykiatriske grunde på 15'ende dagen (altså efter blot 2 uger) var fem gange større for isolerede end for ikke-isolerede, og på 40'ende dagen var den 50 gange større. I efterundersøgelsen anbefalede forskerne ud fra et både lægeligt og psykologisk per-

17. Sagt på Dansk Kriminalistforenings møde d.29.11.1979, citeret i Koch og Petersen, 1988, s. 83.

18. Retslægerådets svar til Justitsministeriet 12.10.1979 citeret i Koch og Petersen, 1988, s. 83.

19. Andersen m.fl., 1994, bind 1, s. 7.

20. Andersen m.fl., 1994, bind 1, s. 165.



spektiv, »at man ikke øger belastningen forbundet med varetægtsfængsling ved at anvende isolation«. <sup>21</sup> Dvs. at man simpelthen afskaffede brugen af enhver form for isolation under varetægt.

Siden er der også tilkommet både norsk og svensk forskning på området, der har dokumenteret anseelige negative helbredsmæssige følger-virkninger af isolation i fængsler og arresthuse. <sup>22</sup> En svensk studie konkluderede f.eks., at brugen af isolation under varetægt forårsagede en højere frekvens af »psykisk ohälsa« blandt denne gruppe af varetægtsfængslede og endnu en gang blev »bristen på menneskelig kontakt« identificeret som en årsag. <sup>23</sup> Et af de seneste skud på stammen er et stort kvantitativt kontrolgruppe-studie fra USA, der viser en signifikant sammenhæng mellem på den ene side selvskade og selvmordsadfærd og på den anden side isolation. De isolationsfængslede i studiet var (fortrinsvist) varetægtsfængslede. Undersøgelsen pegede ud over isolation på to andre faktorer, der øgede risikoen for selvskade og selvmordsadfærd: Alvorlig psykisk lidelse og ung alder. <sup>24</sup>

## International kritik og lovændringer

Dansk brug af isolation i fængsler og arresthuse er blevet mødt med kritik fra en række internationale menneskerettighedsorganer. Kritikken har især rettet sig mod brugen af isolation i henhold til retsplejeloven, men har i en række tilfælde også omhandlet isolation af fængselsmæssige årsager, der er lovfæstet i straffuldbyrdelsesloven. Kritikken er bl.a. kommet fra Amnesty International i 1980 og 1983, fra CPT (European Committee for the Prevention of Torture) i 1990, 1996, 2002, 2008 og 2014, fra CAT (Committe against Torture) i 1997, 2002 og 2007, samt fra FN's særlige Tortur Rapportør i 2008. <sup>25</sup>

Mens vi i Danmark utvivlsomt har gode fængselsforhold på en lang række områder – i hvert fald når vi sammenligner os med mange andre steder i verden – så har det nogle gange vist sig svært at diskutere de problemer, der ikke desto mindre findes, også uanset at disse kan være

21. Andersen m.fl., 1997, s. 59.

22. Gamman, 2001. Holmgren m.fl. 2011.

23. Holmgren m.fl. 2011, s. 23.

24. Kaba m.fl. 2014.

25. Se endvidere Scharff Smith m.fl. 2013. p. 4-20.

meget alvorlige, som det gør sig gældende i tilfældet med den danske isolationspraksis. Her har det uden tvivl hjulpet at få udenlandske øjne på den danske situation. Et eksempel er den netop afdøde strafferetsprofessor Barbara Swartz fra New York, der i slutningen af 1970'erne var tilknyttet det daværende Kriminalistisk Institut på Københavns Universitet. Hun kom til Danmark med forestillingen om et langt mere humant og retssikkerhedsbaseret fængselsvæsen end det, hun kendte fra USA, og blev rystet over at erkende den omfattende brug af isolation af varetægtsarrestanter. Hun betegnede fænomenet som »The Danish prison system's dark underbelly«. <sup>26</sup> En lignende erkendelse gjorde CPT sig, da de fra 1990 og fremefter begyndte at besøge fængsler og frihedsberøvede i alle Europarådets medlemslande og senere kunne konkludere, at brugen af isolation var særligt udbredt i Norge, Sverige og Danmark. Et tidligere CPT medlem betegnede senere denne praksis som et »besynderligt Skandinavisk fænomen«. <sup>27</sup>

Frem til 1978 indeholdt den danske retsplejelov ingen bestemmelser om, at retten skulle deltage i beslutningen om hvorvidt en varetægtsfængslet skulle isoleres. Praksis var på dette tidspunkt, at flertallet af de nyindsatte automatisk blev sat i isolation i 14 dage. I 1969 havde man i Københavns fængsler selv indført en praksis hvorefter de sigtede automatisk blev overført til fællesskab med mindre politiet begærede fortsat isolation – hvilket de imidlertid meget ofte gjorde. <sup>28</sup> I 1978 blev der indført bestemmelser om isolation i retsplejeloven, hvorefter det blev op til dommeren, på begæring af politiet, at tage stilling til isolationsspørgsmålet. <sup>29</sup> Sidst i 1970'erne var det stadig over 40 % af alle varetægtsfængslede, som sad i isolation. <sup>30</sup>

Siden da er retsplejeloven blevet ændret yderligere tre gange på dette punkt, hver gang efter omfattende debat og pres udefra, og med den hensigt at begrænse omfanget og længden af isolation. Ved ændringen i 1984 blev der bl.a. indført et maksimum for isolation over 8 uger, medmindre sigtelsen angik en lovovertrædelse, der kunne medføre fængsel i 6 år eller mere. Efter 2 uger skulle isolationsspørgsmålet forhandles i retten. I 2000

26. Swartz, 1980.

27. Se bl.a. Scharff Smith, 2005.

28. Engbo og Scharff Smith, 2012, s. 138 og Koch og Petersen, 1988.

29. § 770, stk. 3: Retten kan på begæring af politiet bestemme, at en varetægtsarrestant af hensyn til varetægtsfængslingens øjemed skal holdes helt eller delvis isoleret.

30. Engbo og Scharff Smith, 2012, s. 139.

indførtes bl.a. krav om at kollusionsfaren konkret blev begrundet og der indførtes en maksimumgrænse, nu på 4 uger, med mindre sigtelsen angik en lovovertrædelse, der mindst kunne medføre 4 år i fængsel. For sigtelser, der kunne medføre en straf på 4-6 år, måtte isolation ikke anvendes sammenhængende i mere end 8 uger. For sigtelser derover måtte isolation som hovedregel højst anvendes sammenhængende i tre måneder. Endelig måtte sigtede under 18 år højst sidde 8 uger sammenhængende i isolation. Ændringen i 2006 medførte yderligere stramme tidsgrænser og det er denne retstilstand, der i dag er gældende. Således kan isolation ikke finde sted samlet mere end 14 dage, hvis sigtelsen ikke kan medføre straf højere end 4 år, ikke i mere end 4 uger ift. straf mellem 4 og 6 år og (som hovedregel) ikke i mere end 8 uger, hvis den forventede straf er på mere end 6 år og derover. Hvis arrestanten er under 18 år må denne ikke holdes isoleret i mere end 4 sammenhængende uger og isolationen kan højst forlænges med 2 uger ad gangen.<sup>31</sup> Det er naturligvis væsentligt at hæfte sig ved ordet »sammenhængende«. En person kan således tages ud af isolation og genindsættes i isolation, hvorved den samlede isolationstid kan blive betydeligt længere end de nævnte grænser. Bestemmelsen i straffelovens § 86 vidner også om, at man endelig har erkendt isolationens særligt belastende karakter. Efter denne bestemmelse fratrækkes i straffastsættelsen ikke alene antal dage tilbragt i varetægt med én til én, men tillige 1 dag for hver 3 dage tilbragt i isolation under varetægt.

Lovændringerne har fået den ønskede effekt på såvel antallet af isolerede varetægtsfanger som på længden af isolationen. I 1999 sad 12,7 % af varetægtsfængslede isoleret. Fra 2001-2012 faldt antallet af isolationsfængslinger fra 553 svarende til 9,5 % af samtlige varetægtsfængslede til 132 svarende til 2,4 % af de varetægtsfængslede. I 2013 var antallet helt nede på 55 isolationsfængslinger svarende til 1 % af de varetægtsfængslede. Antallet af de meget langvarige isolationsfængslinger er endvidere blevet færre. I 2001 sad eksempelvis 71 personer isoleret mellem 57 dage og 3 mdr. mod 5 personer i 2011/12. Og i 2001 sad 8 personer isoleret i mere end 3 mdr. mod ingen personer i 2011/12.<sup>32</sup> Den gennemsnitlige isolationsvarighed har i perioden ligget på mellem 37 og 21 dage, og var i 2013 nede op 16 dage.<sup>33</sup>

31. Retsplejeloven § 770 c, stk. 5, og § 770 d, stk. 2.

32. Koch, 2003 og Justitsministeriet, 2013.

33. Rigsadvokaten, 2014 og 2015.

Men brugen af isolation er fortsat ikke afskaffet, som det ellers blev anbefalet i den store isolationsundersøgelse, og den langt mindre skadevoldende mulighed for at anvende såkaldt »delvis isolation«, som retsplejelovent faktisk giver mulighed for, anvendes alt for sjældent om overhovedet. Der er endvidere stadig ikke et absolut og ufravigeligt tidsmæssigt maksimum for en isolationsanbringelse og siden sidste lovændring har der også været enkelte tilfælde, hvor børn (15-17-årige) har været anbragt i varetægtsisolation. Ikke desto mindre har udviklingen på dette område været positiv. Desværre er det samme ikke tilfældet, når vi vender os mod den isolation, der anvendes i medfør af straffuldbyrdelsesloven.

## Isolation af fængselsmæssige årsager

Mens brugen af isolation under varetægt i henhold til retsplejelovent er faldet markant over en årrække, så er billedet langt mere broget, når man ser på brugen af isolation i henhold til straffuldbyrdelseslovent i form af straffecelle (isolation som disciplinærstraf), samt udelukkelse fra fællesskab (forebyggende isolation og såkaldt frivillig isolation).<sup>34</sup>

Når det gælder udelukkelse fra fællesskab, så kan det benyttes i forebyggende øjemed for at sikre orden i fængslerne, undgå flugtforsøg, voldelig adfærd m.m.<sup>35</sup> Man har på dette område indført nye regler fra 1. april 2012 og siden har denne form for isolation kun under helt særlige omstændigheder kunnet overstige tre måneder.<sup>36</sup> Forebyggende udelukkelse fra fællesskab blev anvendt 688 gange i 2001 og 741 gange i 2011, mens tallet faldt til 582 i 2012 og 546 i 2013.<sup>37</sup> Denne form for isolation anvendes med andre ord regelmæssigt i danske fængsler og arresthuse, og omfanget har været nogenlunde stabilt i en årrække, mens faldet siden 2012 må betegnes som positivt og et muligt udtryk for de nye reglers gennemslag. Siden 2002 har omfanget af forebyggende udelukkelse fra fællesskab ligget mellem 546 og 815 årligt.<sup>38</sup> Hovedparten af disse udelukkelser har haft en varighed på op til to uger, men i en række tilfælde strækker isolationen sig over endnu længere tid. I 2012 havde 30 udeluk-

34. Om disse isolationsformer se Engbo og Scharff Smith, 2012, s. 141 ff.

35. Straffuldbyrdelseslovens § 63, stk. 1, jf. stk. 9.

36. Direktoratet for Kriminalforsorgen, 2010.

37. Kriminalforsorgens Statistik 2012, s. 33 og Kriminalforsorgens Statistik 2013, s. 31.

38. Kriminalforsorgens Statistik 2011, s. 37.

kelser fra fællesskab en varighed på over 28 dage, mens dette tal i 2013 var 31.<sup>39</sup>

Når det kommer til den frivillige isolation – det vil sige såkaldt frivillig udelukkelse fra fællesskab – så er der ligeledes tale om en almindelig anvendt indespærringsform. Hele begrebet »frivillig udelukkelse fra fællesskab« er ganske besynderligt, da der som regel er tale om, at indsatte vælger isolation af frygt for de mulige konsekvenser ved at omgås med andre indsatte. En stor del af disse »frivillige« isolationer handler med andre ord om, at social kontakt fravælges for at undgå trusler og overgreb. I Danmark skelner man i statistikken mellem frivillig udelukkelse fra fællesskab med eller uden »mulighed for samvær med medindsatte«. Det betyder, at en gruppe af disse personer har adgang til andre former for meningsfyldt social kontakt – selvom de er udelukket fra det generelle fællesskab – hvilket for eksempel kan ske ved periodevis cellefællesskab. Der er ikke desto mindre en stor gruppe indsatte, der vælger at gå i såkaldt frivillig isolation, selvom de ikke får den mulighed.

Hvis man ser på de lukkede fængsler og arresthusene, så havde man 382 tilfælde af frivillig isolation i 2004, hvoraf 198 var uden mulighed for samvær med medindsatte, mens man i 2012 havde 403 tilfælde af frivillig isolation, hvoraf 143 var uden mulighed for samvær med medindsatte.<sup>40</sup> Dette tal steg i 2013 til 433 tilfælde af frivillig isolation, hvoraf 137 var uden mulighed for samvær med medindsatte.<sup>41</sup> Tæller man de åbne fængsler med bliver tallet væsentligt højere. I 2012 noterede kriminalforsorgen således hele 820 tilfælde af frivillig isolation, hvoraf de 320 var uden mulighed for samvær med medindsatte.<sup>42</sup> Der er med andre ord tale om en både omfangsrig og rutinemæssig brug af isolation.

Isolation kan også anvendes som disciplinær straf i de danske fængsler – noget, der f.eks. ikke er lovligt i det norske fængselssystem. Denne form for isolation betegnes ofte som strafcelle, der kan anvendes i en periode på op til fire uger. Udviklingen i brugen af strafcelle i de danske fængsler er foruroligende. Denne form for isolation – dvs. ubetingede strafcelleanbringelser – blev anvendt 1.289 gange i 2001, og anvendelsen af strafcelle er steget støt siden til hele 3.044 gange i 2011. Det vil sige langt mere end en fordobling på en 11-årsperiode. I 2012 skete der et mindre fald i for-

39. Kriminalforsorgens Statistik, 2012, s. 33 og Kriminalforsorgens Statistik, 2013, s. 34.

40. Kriminalforsorgens Statistik, 2012, s. 34.

41. Kriminalforsorgens Statistik, 2013, s. 35.

42. Graae, 2013, s. 4 f.

hold til året før, da strafcelle blev anvendt i 2.892 tilfælde, men dette tal steg til 2.959 i 2013.<sup>43</sup> Stigningen siden 2001 er voldsom og ligger langt over hvad udviklingen i fangebefolkningen i samme periode tilsiger.

*Tabel: Ubetinget strafcelle*

2013	2.959
2012	2.892
2011	3.044
2010	2.849
2009	2.677
2008	2.421
2007	2.569
2006	2.574
2005	2.667
2004	2.023
2003	1.643
2002	1.462
2001	1.289

Kilde: Kriminalforsorgens årlige Statistik beretninger

Nogle mener, at stigningen i brugen af strafcelle og den omfattende brug af såkaldt frivillig isolation handler om en gradvis ændring af klientellet i fængslerne, herunder et stigende antal rocker- og bandemedlemmer, samt problemer med psykisk syge i fængslerne. Brugen af isolation som disciplinærstraf er imidlertid også forøget helt bevidst, da der fra politisk side er lovgivet om en intensivering af brugen af disciplinærstraffe.<sup>44</sup>

Ud over at man i henhold til både retsplejeloven og straffuldbyrdelsesloven således har en lang række muligheder for at anbringe indsatte i isolation i de danske fængsler og arresthuse, så er der også andre praktiske regime- og anbringelsesmæssige forhold som kan medføre, at fanger bliver placeret under isolationslignende forhold eller i de facto isolation. Manglen på fællesskabslokaler i mindre arresthuse kan f.eks. være med

43. Kriminalforsorgens Statistik, 2012, s. 32 og Kriminalforsorgens Statistik, 2013, s. 33.

44. Tilgængelig på:

[www.justitsministeriet.dk/sites/default/files/media/Pressemeddelelser/pdf/2004/Baggrundspapir\\_om\\_regeringens\\_politik\\_om\\_nul-tolerance\\_i\\_faengslerne.pdf](http://www.justitsministeriet.dk/sites/default/files/media/Pressemeddelelser/pdf/2004/Baggrundspapir_om_regeringens_politik_om_nul-tolerance_i_faengslerne.pdf).

til at skabe regimer, hvor der kan opstå isolationslignende forhold for de indsatte, der af den ene eller anden årsag ikke har adgang til periodevist cellefællesskab. Endvidere kan særlige regimer som f.eks. i Politigårdens fængsel resultere i isolation af indsatte. Da CPT besøgte Danmark i februar 2014, havde syv af de indsatte i Politigårdens fængsel ikke adgang til cellefællesskab, men sad alene på cellen 22-23 timer i døgnet og havde til og med gårdtur i isolation. CPT anbefalede ikke overraskende, at man sørgede for mere social kontakt – flere timer dagligt – til de berørte.<sup>45</sup>

Samlet set udgør disse mange forskellige isolationsformer et anseeligt faremoment for de indsatte i danske fængsler. Selvom en varetægtsituation ofte vil være forbundet med endnu mere stress og flere belastninger end en fængselsafsoning, så viser forskningen klart og tydeligt, at alle isolationsformer i fængsler er sundhedsfarlige pga. den omfattende sociale deprivation.

## Isolation af børn

Når man påtænker, at indsatte i isolation udsættes for et voldsomt psykisk pres, samt at isolationsfængslingens skadevirkninger som allerede vist er veldokumenterede og kan inkludere angst, depressioner og decideret sindssygdom, så skulle man måske tro, at man i det mindste forsåede børn. Det er da også den utvetydige anbefaling fra FN's Børnekomite, at man indfører et totalt forbud mod isolation af børn. I Danmark har man desværre ikke sådan et forbud. Når man ser på de officielle danske statistikker over isolation i henhold til retsplejeloven, så lader det dog umiddelbart til, at man har gjort en indsats på dette område: I perioden 2001 til 2005 sad 18 børn isolerede, heraf 12 i mere end 14 dage. I perioden 2006-2009 sad ingen børn isoleret i mere end 14 dage, medens der i 2010 sad et barn isoleret i 17 dage.<sup>46</sup>

Men i løbet af 2014 kom det frem, at disse statistikker langt fra fortæller hele sandheden om brugen af isolation over for børn i danske fængsler og arresthuse. Der er således hvert år et antal børn mellem 15 og 17 år, der opholder sig i danske fængsler og arresthuse, selvom de i virkeligheden burde sidde i såkaldt varetægtsurrogat i de sikrede socialpædagogiske institutioner, som er designet til børnene. Kriminalforsorgen har ind-

45. CPT, 2014, para. 36-37

46. Rigsadvokatens redegørelse, 2012.

rettet to mindre særlige afdelinger til dette formål på henholdsvis Vestre fængsel og i Jyderup Statsfængsel, men børnene kan også godt havne i lokale arresthuse. I de fleste tilfælde vil disse børn være varetægtsfængslede, men kan i visse tilfælde også være dømt og dermed have status som afsonere. Problemet i denne sammenhæng er, at disse børn kan udsættes for isolation i medfør af straffuldbyrdelsesloven, da dennes regler i en række tilfælde også kan anvendes overfor varetægtsfængslede. Det gælder f.eks. reglerne om strafcelle, der også kan idømmes varetægtsfængslede, dog med en maksimal tidsgrænse på 14 dage. Den ene af forfatterne til denne artikel blev opmærksom på problemstillingen i 2014 og bad Kriminalforsorgen undersøge sagen, da man i den officielle statistik ikke kan se om isolationen anvendes overfor børn eller voksne. Det viste sig, at børn mellem 2009 og 2013 i 158 tilfælde var blevet placeret i forskellige former for isolation og kun i få af disse tilfælde havde haft mulighed for kontakt med andre indsatte. En række af disse isolationsanbringelser omhandlede idømmelse af strafcelle i perioder på helt op til 14 dage.<sup>47</sup> Dette foranledigede en reaktion fra Børnerådet og Institut for Menneskerettigheder, der opfordrede justitsministeren til at indføre et totalforbud mod isolation af børn. Særligt bizart er det i denne sammenhæng, at hvis disse børn placeres i de sikrede institutioner, hvor de rettelig hører hjemme, så falder de ind under reglerne i den såkaldte magtanvendelsesbekendtgørelse, der maksimalt tillader isolation i fire timer ad gangen.<sup>48</sup> Desuden, og vigtigst, er det ud fra en psykologfaglig forståelse sandsynligt, at helt unge er i højere risiko i forhold til at pådrage sig alvorlige følgevirkninger af isolationen. Teenagere er almindeligvis mindre robuste end voksne, mere afhængige af deres hverdagsrammer, herunder forældre, og udviklingsmæssigt mere sårbare. Et stort amerikansk studie viste da også, at risiko for selvskade og selvmordsadfærd steg signifikant, når unge under 18 år varetægtsfængsles og i tillæg placeres i isolation.<sup>49</sup>

## Sociale væsner

Som illustreret er en del af kritikken mod den danske isolationspraksis kommet fra bl.a. internationale menneskeretlige organer. Det skyldes na-

47. <http://menneskeret.dk/nyheder/boern-isolation-danske-faengsler>

48. <http://menneskeret.dk/nyheder/boern-isolation-danske-faengsler>

49. Kaba m.fl. 2014.



turligvis, at isolation i fængsler har skadevirkninger og i det hele taget udgør et voldsomt indgreb i et menneskes tilværelse, hvorfor en frihedsberøvet persons rettigheder kan blive overtrådt i den sammenhæng. Men måske isolation også handler om noget mere basalt, der så at sige rækker ud over vores humanitet og menneskelighed? Mennesket er et socialt væsen, der har et helt grundlæggende behov for social kontakt, som det deler med en række andre levende væsener. Det er som allerede beskrevet netop manglen på psykologisk meningsfuld social kontakt, der er den primære årsag til isolationens skadevirkninger. Men dette er ikke kun et menneskeligt behov, og der er da også meget forskning, der peger på, at en række sociale dyr ligeledes kan tage skade af isolation. Det er eksempelvis noget, der har været diskuteret i mange år, når det gælder mus og rotter.<sup>50</sup> Derfor er der mange steder særlige regler, når det gælder f.eks. forsøgsdyr, der ofte ikke må placeres i isolation af hensyn til dyrets velvære. Dyr læge Cathrine Juel Bundgaard, som er leder af forsøgsdyrenhedens dyreafdeling ved Københavns Universitet, forklarer, at hun ikke mener at have »været med til at holde større dyr helt isoleret« under sine 10 år i dyreafdelingen: »Grise, katte, hunde, hvad har vi mere, køer, heste, altså dem har vi i et almindeligt staldmiljø (...) hvor der er tremmer imellem, så de kan både se og røre og høre de andre, og derfor bliver de ikke på samme måde stresset.« Hun forklarer videre, at for »en gris, fx, er det vigtigt for den at kunne ligge i en bunke. Så på den måde kan man se, at når de er ved siden af hinanden, så lægger de sig op af tremmerne og op af hinanden. Men de bliver ikke stressede af det, for de kan både lugte og høre og se de andre.«<sup>51</sup> På den måde tilgødeses nogle helt basale sociale behov hos disse dyr tilsyneladende. Måske det er på tide at anerkende, at også mennesker har brug for en tilsvarende omtanke, og at der derfor sørges for, at alle, der anbringes i isolation, har mulighed for at vælge og opsøge et minimum af meningsfyldt daglig social kontakt?

50. Krohn, m.fl., 2006, pp. 343-352(10).

51. Interview foretaget november 2014 af Kristoffer Marslev. Citaterne er efterfølgende godkendt af Cathrine Juel Bundgaard efter korrespondance med Peter Scharff Smith.

## Litteraturliste

- Andersen, H.S. m.fl.: *Isolationsundersøgelsen – varetægtsfængsling og psykisk helbred*. Bind 1 og 2. Bispebjerg Hospital og Retspsykiatrisk Klinik, 1994.
- Andersen, H.S. m.fl.: *Efterundersøgelsen – en opfølgningsundersøgelse af danske varetægtsarrestanter*. Bispebjerg Hospital og Retspsykiatrisk Klinik, 1997.
- Balvig, F.: *Danskernes syn på straf*. Advokatsamfundet, 2006.
- CPT, Visit report 17. September 2014, para. 36-37
- Direktoratet for Kriminalforsorgen: *Begrænsning af udelukkelse fra fællesskab og enrumsanbringelse af indsatte*. Indstilling afgivet 1. september 2010 af arbejdsgruppe nedsat af Justitsministeriet, januar 2010.
- Engbo, H.J. og Scharff Smith, P.: *Fængsler og menneskerettigheder*. DJØFs Forlag, 2012.
- Gamman, T.: *Om bruk av isolasjon under varetægtsfængsling*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 2001 (88).
- Graa, A.: *Ensom afsoning: Flere fanger går i frivillig isolation*. Fængselsfunktionæren, nr.5, maj 2013.
- Hammerlin, Y.: *Selvomord i norske fængsler*. Oslo: KRUS-rapport 1992.
- Holmgren, B., Frisell, T. og Runeson, B.: *Psykisk hälsa hos häktade med restriktioner*. Kriminalvården, Utvecklingsenheten 2011.
- Justitsministeriet: *Statistik om isolationsfængsling*, Justitsministeriets Forskningskontor, november 2013.
- Jørgensen, F.: *De psykiske følger af isolation*. Ugeskr.f. Læger 1981/143.
- Kaba, F. m.fl.: *Solitary Confinement and Risk of Self-Harm Among Jail Inmates*. American Journal of Public Health, march 2014, Vol 104, No. 3.
- Koch, I. og Petersen, M.: *Isolation af varetægtsfængslede*. i Retspolitisk Status, Jurist- og økonomiforlagets Forlag, 1988.
- Koch, I.: *På kanten af livet – om selvmordsadfærd blandt fængslede i Kvinder på randen*, red.: Kongstad, A. m.fl. Århus Universitetsforlag, 1998.
- Koch, I. og Sørensen, B. m.fl.: *Isolation – en plet på det danske retssystem*. I Jepsen, J. og Lyhne, J, (red.): Retspolitiske Udfordringer, Gjellerup, 2003.
- Kriminalforsorgens Statistik, 2011, 2012 og 2013.
- Krohn, T.C., Sørensen D.B., Ottesen, J.H. Hansen, A.K.: *The effects of individual housing on mice and rats: A review*. Animal Welfare, vol.15, number 4, November 2006.
- Rigsadvokatens redegørelse: *Anvendelse af varetægtsfængsling i isolation*, januar 2014.
- Rigsadvokaten: *Anvendelsen af varetægtsfængsling i isolation i 2012*, januar 2015.
- Rigsadvokaten: *Redegørelse vedrørende anvendelse af varetægtsfængsling i isolation i 2010*, RI 3-2012.
- Scharff Smith, P.: *Solitary Confinement – History, Practice and Human Rights Standards*. The Prison Service Journal, nr. 181, January 2009.
- Scharff Smith, P.: *Moralske hospitaler. Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*. Forum, 2003.
- Scharff Smith, P.: *Varetægtsfængsling i isolation – en besynderlig Skandinavisk tradition?*, Social Kritik, nr. 99, 2005.
- Scharff Smith, P.: *The Effects of Solitary Confinement on prison Inmates: A Brief History and Review of the Literature*. i Tonry, M. (ed.) Crime and Justice, Vol.34, No. 1. Chicago University Press, 2006.

## ISOLATION – ET FÆNGSEL I FÆNGSLET

- Scharff Smith, P.: *Fra det moderne fængselsvæsen til Guantanamo. Isolationsfængsling, læger, fangebehandling og afhøringsmetoder 1830 til i dag*. Bibliotek for Læger, vol. 198, marts 2006a.
- Scharff Smith, P., Horn, T., Nilsen, J.F. og Rua, M.: *Isolation i skandinaviske fængsler*. Social Kritik, nr. 136, 2013.
- Sparks, R., Bottoms, A.E. and Hay, W.: *Prison and the Problem of Order*, Oxford University Press, 1996.
- Swartz, B.: *The Danish Prison System's Dark Underbelly* I Pauli Jensen, J. m.fl.: Vidnesbyrd om de psykiske og sociale følger af dansk isolationsfængsling. Forlaget Haarbø, 1980.
- Wilhelm. P.: *Dømte om retssystemet*. Forlaget SocPol, 1987.

